

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

DOI: 10.17951/et.2025.37.381

Adam Głaz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0002-6143-3542

e-mail: adam.glaz@mail.umcs.pl

O języku arabskim – nieeuropocentrycznie

Annette Damayanti Lienau, *Sacred Language, Vernacular Difference: Global Arabic and Counter-Imperial Literatures*, Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2023, xxiii + 372 s.

Słowa kluczowe: język arabski; zróżnicowanie etnolingwistyczne; literatura; Senegal; Egipt; Indonezja

Keywords: Arabic; ethnolinguistic diversity; literature; Senegal; Egypt; Indonesia

Głównym „bohaterem” książki Annette Damayanti Lienau jest język arabski, ale w szczególnym ujęciu. W centrum uwagi leży bowiem zasygnalizowane w tytule napięcie między arabskim jako językiem religii, językiem Koranu i modlitwy (*sacred language*), a różnymi odmianami arabskiego jako języka literatur późnego wieku XIX i pierwszej połowy wieku XX tworzonych w trzech krajach – Senegalu, Egipcie i Indonezji (*vernacular difference*). Jest to ujęcie o tyle niecodzienne, iż tylko w Egipcie arabski jest językiem „ulicy”¹, w dwóch pozostałych natomiast zajmuje ważne miejsce ze względu na jego powiązanie z islamem oraz jako jeden z języków tworzonych tam literatur. Spojrzenie to jest zatem bardzo szerokie i obejmuje dwa niearabskojęzyczne kraje muzułmańskie (oprócz Senegalu i Indonezji do grupy tej

¹ Na oryginalność tego ujęcia zwróciła moją uwagę z pewnym zdziwieniem Rasha Alkhrejah, pochodząca z Arabii Saudyjskiej doktorantka na angielskim Uniwersytecie w Reading (rozmowa prywatna). Jak pisze Annette Damayanti Lienau w przedmowie swojej książki (s. xiii), inspiracją dla jej rozważań była poświęcona językowi arabskiemu w Egipcie praca Niloofar Haeri (2003). Autorka postanowiła poszerzyć te rozważania o refleksję nad obszarami geograficznymi i kulturowymi, w których język ten nie jest w codziennym użyciu.

należą też np. Iran, Turcja czy Pakistan) i jeden arabskojęzyczny (arabskojęzyczne kraje muzułmańskie to Afryka Północna, Irak i państwa Zatoki Perskiej). Klasyczny arabski, jako język islamu, ma siłę jednoczącą i umożliwiającą wyłonienie się kanonu omawianych w książce literatur Senegalu, Egiptu i Indonezji.

Arabski jest tu traktowany jako tzw. „język kontaktowy” (*contact language*), przy czym autorka świadomie przedefiniowuje to pojęcie, pozbawiając go negatywnych konotacji jako *lingua franca* ograniczonej do celów codziennej komunikacji na podstawowym poziomie (s. 7). Dla Annette Damayanti Lienau, tzw. „strefa kontaktu” (*contact zone*) dotyczy głównie kontekstów, w których spotykają się, ścierają i zachodzą na siebie arabski literacki z arabskim klasycznym, koranicznym. Wspólnym mianownikiem jest dla nich pojęcie *fushā*, dosł. ‘elokwentna mowa’, stojące w opozycji do *‘āmmiyaa*, które oznacza arabski mówiony, potoczny, przy czym w tym drugim wypadku ma miejsce przekroczenie i częściowe zatarcie granicy między Arabami (*‘arab*) i nie-Arabami (*‘ajam*). Autorka mówi także o „strefie przekładu” (*zone of translation*), w której formują się kultury, tożsamości lokalne i narodowe. Arabski jest tu postrzegany jako język policentryczny i międzyetniczny, tłumaczony i poddający się tłumaczeniu, wzbogacający inne lingwokultury i z nich czerpiący.

Nie bez znaczenia jest przy tym pochodzenie autorki książki – Annette Damayanti Lienau jest Indonezyjką pochodzenia amerykańsko-niemieckiego, patrzy zatem na język arabski niejako z zewnątrz, jednak „czuje” wagę wyraźnych wpływów tego języka na indonezyjski (Indonezja to największy na świecie pod względem ludności kraj muzułmański). Czytelnik polski (szerzej: europejski) zaproszony jest zatem, by przyjąć perspektywę nie-europocentryczną, co widać już w pierwszym zdaniu wstępu: „Dzięki opanowaniu tylko jednego języka – arabskiego – siedemnastowieczni kupcy mogli bez pomocy tłumacza odbywać podróże od Cieśniny Gibraltarskiej u wschodniego krańca Morza Śródziemnego do Cieśniny Malacca, która łączy Ocean Indyjski z Pacyfikiem” (s. 1). Uświadomienie sobie tego faktu może być dla europejskiego umysłu odkrywcze – umysłu przyzwyczajonego do przypisywania roli (lokalnej lub globalnej) *lingua franca* językom europejskim – średniowiecznej łacinie, w późniejszym okresie francuskiemu, a obecnie angielskiemu. W relacji do Europy arabski zazwyczaj postrzegano jako język prowincjonalny, zredukowany do „stref kontaktu” (patrz wyżej), przeszkodę w rozwoju cywilizacyjnym i sztuczny twór kulturowy. W omawianej książce jest inaczej – bada się rolę języka arabskiego, arabskiego systemu pisma, a zwłaszcza tworzonej w tym języku literatury jako narzędzia walki z kolonializmem, poruszamy się bowiem po terenach francuskiej Afryki Zachodniej, holenderskich Indii Wschodnich (obecnie Indonezji) oraz Egiptu, pozostającego przez dłuższy czas pod kontrolą otomańską, a później brytyjską. Aby jednak obraz ten był nieco bardziej zróżnicowany, autorka poświęca także uwagę innym społecznościom kolonialnym i postkolonialnym (*subaltern*), z uwzględnieniem ich nie-arabskocentrycznych punktów widzenia w literaturze drugiej połowy XX w., która w Azji i Afryce rzuciła wyzwanie dominacji arabskiego jako języka religii i prestiżu społecznego (zob. klasyczną już pracę w Thiong’o 1986).

Arabski jako język kosmopolityczny, łączący wiele społeczności na ogromnym terytorium, obecny w piśmiennictwie i wielu tradycjach literackich, a także jako

język elit społeczno-religijnych, był dla mocarstw kolonialnych zagrożeniem. Jego rozprzestrzenienie się na tak ogromnym terytorium spowodowało także zróżnicowanie jego odmian głównie w formie mówionej, co z kolei rodzi pytanie o rolę tego języka w kształtowaniu różnych tożsamości. Jedno z głównych pytań książki dotyczy zatem tego, co znaczy „język rodzimy” (*vernacular*) i jak pojęcie to mieści się w nakreśleniu pluralizmu językowo-kulturowego². Arabski jest w tym kontekście postrzegany jako anty-imperialny symbol, „język przynależności etnolingwistycznej” (s. 168), choć przynależność ta może polegać nie tylko na używaniu tego języka w opozycji do języków europejskich, lecz na akceptacji jego obecności (lub wpływów, czasami tylko w postaci systemu pisma) w literaturze, religii i życiu społecznym. Autorka pyta tym samym o to, kto ma prawo do uznania arabskiego za „swój”, „ojczysty”, „rodzimy” język.

Inne ważne pytania, którym poświęcona jest książka Annette Damayanti Lienau, można by sformułować następująco:

1) Jak religijny, literacki i użytkowy charakter arabskiego (zob. tytułową opozycję *sacred language – vernacular difference*, ‘język święty – zróżnicowanie odmian rodzimych’) wpływa na rozumienie opozycji ujmowanej w kategoriach rasy między tymi, których uznajemy za *sudān* (czarnych) lub *baydān* (białych)? Czy pojęcia te w dalszym ciągu tworzą opozycję i czy w ogóle powinny funkcjonować we współczesnej refleksji nad różnorodnością lingwokulturową?

2) Czy możemy określić, w jaki sposób kolonialne początki lingwistyki porównawczej zawęziły spojrzenie na języki świata i literaturę światową, narzucając badaczom ramy ich opisu i kategorie gatunkowe?³

3) Jak na sytuację języka (języków) i literatury (literatur) wpływają przełomowe wydarzenia polityczne? Przykładem jest konferencja w indonezyjskim Bandungu w 1955 roku, która zapoczątkowała powstanie Ruchu Państw Niezaangażowanych (nieopowiadających się po żadnej ze stron ówczesnej zimnej wojny), a która uznawana jest za „niemal mityczny symbol dekolonizującej się Azji i Afryki” (s. 17).

4) Jakie kierunki na przyszłość możemy przewidzieć lub wręcz wyznaczyć dla badań nad językiem arabskim, jego wpływem (oraz wpływem arabskiego systemu pisma) na inne języki krajów muzułmańskich, takich jak Senegal czy Indonezja?

Nie formułując ostatecznych odpowiedzi na te pytania – byłoby to zresztą niemożliwe – Autorka proponuje wokół nich szeroką i wielowątkową refleksję. Książka Annette Damayanti Lienau jest przez to lekturą niełatwą, wymagającą uwagi zwłaszcza ze strony czytelnika niezbyt dobrze obeznanego z poruszaną tematyką, dla którego obco mogą brzmieć zarówno kluczowe w tej publikacji terminy (takie jak wspomniane wyżej *fushā*, *‘āmmiyaa*, *‘arab*, *‘ajam*, *sudān* czy *baydān*), jak i nazwiska

² Problem języka rodzimego na przykładzie angielszczyzny w Indiach omawia Akshya Saxena (2022); patrz recenzja w „Etnolingwistyce” (Głaz 2023). W omawianej tutaj książce Annette Damayanti Lienau zwraca uwagę, iż jest to termin powstały i zadomowiony głównie w europejskiej (lub szerzej: zachodniej) nauce, podobnie jak *rasa* lub *naród* (s. 74).

³ Próba przededefiniowania kluczowych pojęć używanych w opisie etnosemantycznym, a tym samym „odkolonizowania” tej gałęzi lingwistyki, jest książka Carstena Levisena nt. używanego w Vanuatu języka bislama (Levisen 2024).

omawianych i cytowanych autorów (są to, wśród wielu innych, w Egipcie: Rifa'ah al-Taḥṭāwī, Aḥmad Fāris al-Shidyāq, Fu'ād Ḥaddād; w Senegal: Ahmadu Bamba Mbakke, Sēriñ Muusaa Ka, Ousmane Sembene; w Indonezji: Hamka, Chairil Anwar, Pramoedya Ananta Toer). Autorka posługuje się przy tym dość wyszukany, wyrafinowanym stylem, co powoduje, iż śledzenie toku jej argumentacji może sprawiać problemy. Jednak wysiłek się opłaca, uzyskujemy bowiem dostęp do rzadko obecnych w polskiej nauce, oryginalnych i często zaskakujących kontekstów literackich, społeczno-politycznych punktów widzenia oraz geograficzno-kulturowych zależności. Lektura książki Annette Damayanti Lienau ukazuje jej autorkę jako orędowniczkę dostrzegania w lingwokulturowym zróżnicowaniu ludzkości bogactwa i szansy, co dobrze ujął w swoim wierszu senegalski poeta Sēriñ Muusaa Ka, cytowany na s. 96: „To dzięki boskiemu miłosierdziu świat jest etnolingwistycznie różnorodny”.

Literatura

- Głaz Adam, 2023, *Język angielski w Indiach – próba redefinicji*: Akshya Saxena, *Vernacular English: Reading the Anglophone in Postcolonial India*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2022, xvii + 206 s. ISBN: 9780691223148. „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 35, s. 329–332. DOI: 10.17951/et.2023.35.329.
- Haeri Niloofar, 2003, *Sacred Language, Ordinary People: Dilemmas of Culture and Politics in Egypt*, New York: Palgrave Macmillan.
- Levisen Carsten, 2024, *Postcolonial Semantics. Meaning and Metalanguage in a Multipolar World*, Berlin/Boston: De Gruyter.
- Saxena Akshya, 2022, *Vernacular English: Reading the Anglophone in Postcolonial India*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- wa Thiong'o Ngũgĩ, 1986, *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, Portsmouth, NH: Heinemann.